

А.С. МАКАРЕНКО ПРО МЕТУ Й ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ

Проблема мети й засобів виховання у педагогічній спадщині А.С. Макаренка розглядається автором як співзвучна вимогам Концепції виховання дітей та молоді в системі освіти сучасної Української незалежної держави.

Визначаючи мету й стратегію виховання в сучасній незалежній Українській державі, педагоги, звичайно, звертаються й до її історичних джерел, до поглядів на цю проблему класиків української педагогіки. Вникнемо в педагогічну спадщину А.С. Макаренка, творче життя й педагогічна діяльність якого пройшли в період сталінської тоталітарної системи, що майже за вісімдесят років радянського виховання залишила нам дефіцит самовідповідальності, пасивність, безпечність, апатію, аморальність.

На жаль, у Радянському Союзі в основі більшовицької стратегії виховання була закладена антихристиянська ідеалістична теорія, основу якої становила віра у привид “вічного щастя” – комунізму, яка поєднувалася з тотальним наглядом за життям і діяльністю людини й цим самим спричиняла в неї почуття вічного страху, переживань за сьогодення і майбутню власну долю, долю своєї сім’ї. Так формувалася людина закомплексована, безініціативна, байдужа до навколишнього життя, людина, позбавлена національно-духовних орієнтацій і відчуття смаку творчої діяльності ...

Можна тільки дивуватися, що деякі сучасні педагоги-“теоретики”, громадські й державні діячі чи не найпершим винуватцем такого становища в суспільстві взагалі й у сучасній українській педагогіці зокрема вважають Антона Семеновича Макаренка, який, як заявляють вони (хотів цього чи ні), служив комуністичній системі цінностей, творив себе в атмосфері терору та бойовничої антихристиянської й антиукраїнської ідеології.

В сучасних засобах масової інформації часто можна зустріти заяви, що А.С. Макаренко – “кишеньковий педагог”, “представник револьверної педагогіки”, “вихователь сталінських гвинтиків” і т.п.

Насправді ж усе навпаки. Антон Семенович Макаренко як видатний український педагог, класик української та світової педагогіки робив усе можливе, щоб виховати справжнього громадянина своєї Вітчизни - людину морально стійку, працьовиту, творчу, колективістську, всебічно розвинену. Його погляди на мету й основні завдання виховання співзвучні з вимогами сучасного Закону України “Про освіту”, Державної національної програми “Освіта”, Концепції національного виховання, в яких наголошується, що метою виховання в сучасній українській школі є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. Певна річ, на перше місце у всіх державних документах, присвячених проблемам освіти, навчання й виховання в загальноосвітній і вищій школі ставиться виховання громадянина незалежної Української держави, формування у нього самоусвідомлення в необхідності оволодіння українською мовою як найкращим виразником духовної культури народу [1,2].

Нині одне з важливих завдань виховної діяльності нашої держави полягає в тому, щоб сформувані у кожного пересічного громадянина України розуміння, що “мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв’язок, що зв’язує віджилі, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле ... Коли зникає народна мова – народу немає більше! Поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ ... Відберіть у народу все, і він усе може повернути; але відберіть мову, і він більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи; вимерла мова в устах народу – вимер і народ” [3:289].

Надзвичайно важливим у меті виховання будь-якого суспільства є цілісне самовизначення особистості, бо саме система цінностей, прийнятих у суспільстві, служить орієнтиром діяльності виховних інститутів. Так, у комуністичній системі цінностей цим орієнтиром був фантом “світлого майбутнього” – комунізму. У фашистській системі виховання ним стала сильна нація, яка прагнула до панування над іншими народами. У свідомості значної частини, наприклад, сучасного американського суспільства нікому не підзвітна Людина, яка прагне насамперед задовольнити свої матеріально-біологічні потреби.

Конкретизація вибору мети і стратегії виховання в сучасній незалежній Українській державі – першочергове завдання усіх виховних інститутів. Як стверджував ще К.Д. Ушинський, виховання повинно просвітити свідомість людини, щоб перед очима лежав ясний шлях добра. Тому на одне з перших місць у цій роботі видатний педагог поряд з категоріями духовності й національності ставив виховання характеру. На подібних позиціях стояв і Антон Семенович Макаренко.

Питання виховання волі й характеру були центральними у всій його теоретичній і практичній діяльності. Великий педагог, як ніхто інший, категорично поставив питання про моральне обличчя особистості як рушійної сили її поведінки та вчинків. Він констатував, що лише висока ідейність, гуманістичні принципи моральності, громадянська цілеспрямованість здатні викликати в людини до життя нові, громадянські риси волі й характеру.

Воля й характер, підкреслює А.С. Макаренко, не спадкові якості, не біологічно зумовлені, а виховуються в конкретних суспільно-історичних умовах. Воля – це готовність діяти, спрямована усвідомленістю почуття обов’язку перед колективом, перед Батьківщиною. Риси характеру розвиваються під впливом суспільних особливостей життя, на основі переконань і моральних якостей людини, під виховним впливом педагога. Тільки правильно організована діяльність вихованця дає можливість виховати в нього найкращі якості волі й характеру. Думка А.С. Макаренка про роль дії у вихованні волі аналогічна думкам К.Д. Ушинського, який вказував, що воля, як і мускули, стає сильнішою в процесі поступово ускладнюваної діяльності. Він розумів, що в діяльності

людина навчається долати можливі труднощі як зовнішні, так і внутрішні. До речі, як відомо, питанням виховання волі й характеру дуже багато уваги приділяли і видатні українські педагоги Г.Г. Ващенко і В.О. Сухомлинський.

Визначаючи мету виховання, Антон Семенович Макаренко запитував: звідки впливає мета виховання, виховної роботи? Йї відповідав: мета виховання впливає з наших соціальних потреб, з нашого суспільного життя. “Я під метою виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру, при цьому в поняття “характер” я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів і внутрішньої переконливості, і політичне виховання, і знання – абсолютно всю картину людської особистості; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої повинні прагнути” [4:45].

Особливу увагу звертав Антон Семенович на питання мети виховання в сім’ї. В багатьох сім’ях, стверджував він, можна спостерігати цілковиту безтурботність у цьому питанні: просто живуть поруч батьки й діти. І батьки сподіваються, що все само собою вийде. У батьків немає ні чіткої мети, ні певної програми. Звичайно, в такому разі й результати будуть завжди випадкові, і часто такі батьки потім дивуються, чому це в них вирости погані діти. Ніякої справи не можна добре зробити, коли не відомо, чого хочемо досягти.

Кожен батько, кожна мати повинні добре знати, що вони хочуть виховати в своїй дитині. Йї при цьому слід завжди пам’ятати: ви народили і виховуєте сина чи дочку не тільки для вашої батьківської радості. У вашій сім’ї і під вашим керівництвом росте майбутній громадянин. І якщо ви виховуєте погану людину, біда від цього буде не тільки вам, а й багатьом іншим людям, усьому суспільству.

Оскільки складовими мети виховання є насамперед та сукупність якостей особистості, необхідність яких визначається потребами суспільства, до таких якостей А.С. Макаренко відносив почуття приналежності до колективу, в якому даний індивід перебуває (навчається, працює), поваги до встановлених у цьому колективі норм життєдіяльності, поведінки; здатність дотримуватись правил і норм колективістського життя; відчуття рівності між членами колективу, ввічливість і взаємодовіра між його членами; прагнення бути корисним членом колективу; прагнення бути господарником, тобто вміти організувати свою роботу, роботу інших членів колективу, а також керувати цією роботою, вміти оцінювати її результати, бути охайним, життєрадісним і постійно дбати про свій фізичний, фізіологічний і нервовий стан, дбати про оволодіння достатньою сумою знань і навичок з мови, графіки, математики, природознавства й історії. При цьому видатний педагог наголошував, що рівень досягнутості виховання в кожному із вище перерахованих станів може бути як завгодно високим у залежності від індивідуальних талантів і нахилів виховання [5:137-138].

Отже, як бачимо, серцевиною системи виховання особистості в педагогічній діяльності А.С. Макаренка було його вчення про колектив. Саме в зв’язку з виховуючим впливом колективу на особистість вихованця великий педагог і вводить в обіг поняття середовища й характеру його впливу на вихованця. Він бачив, що кожна конкретна особистість завжди безпосередньо залежить як від самого середовища, в якому перебуває, так і від тих відносин, які складаються в даній особистості з оточуючими її умовами життя, в межах яких діють не тільки позитивні, а й негативні фактори. Тому завдання вихователя, стверджував А.С. Макаренко, насамперед полягає в такій організації процесу виховання, щоб вихованець був включений у систему основних відносин особистості й природи та навколишнього суспільного життя. Це досягається за допомогою участі вихованців у різних видах діяльності (навчальній, трудовій, суспільній, ігровій, організації побуту, споживання тощо). В цьому сенсі все життя вихованця (як і людини взагалі) становить собою не що інше, як складну систему різносторонніх відносин з навколишньою дійсністю. Певна річ, ефективність нашої виховної роботи прямо залежить від широти й багатства тієї системи взаємин у процесі виховання, яку проектує школа, вчитель, педагогічний та учнівський колектив.

Історична заслуга А.С. Макаренка полягає, зокрема, в тому, що він теоретично і практично визначив шляхи побудови такого виховуючого колективу, який створює найбільш сприятливі умови для всебічного розвитку особистості, підготовки її до життя, здійснення комплексного підходу до виховання. Виховуючий колектив, як його розумів Антон Семенович, ніби об’єднує силу різних впливів природи, суспільства, продуктивної праці на особистість, коли виховання досягається не словесними повчаннями, а тільки через життя, роботу, прагнення самого колективу.

До основних принципів виховання А.С. Макаренко відносив повагу і вимогливість, щиросердечність і відкритість, принциповість, турботливість і уважність, знання, вправи, загартування, працю, колектив, сім’ю, перше дитинство, кількість любові та міру суворості, дитячі радощі, гру, покарання й винагороду.

Одним із ефективних засобів успішного вирішення цих завдань у діяльності А.С. Макаренка була, наприклад, гурткова робота в трудовій колонії ім. М. Горького. Саме з метою забезпечення всебічного розвитку особистості кожного вихованця Антон Семенович рекомендував розподіл вихованців на добровільних началах в гуртки з правом вільного їхнього виходу з будь-якого з них. Такими гуртками, на його думку, могли бути: хорový, драматичний, літературний, музичний духовий, музичний струнний, музичний шумовий, художній, вільної майстерні, танцювальний, фото, природничий, радіо, фізико-хімічний, іноземних мов, спортивний, казок, шаховий і шашковий [6:100-162]. Більше того, всю різноманітну гурткову роботу з вихованцями Антон Семенович прагнув спрямувати на підвищення ефективності суспільного виховання взагалі.

Особливо хочеться коротко зупинитися в зв’язку з цим на роботі гуртка організаторів. У його програму насамперед включалися питання вивчення особливостей управління виробництвом (вивчення схем організації виробництва на заводах, законів поділу підприємства на цехи й бригади, організація окремих сфер виробництва); порівняльне вивчення питань організації виробництва в нашій країні та в зарубіжних країнах; проведення

екскурсії з окремих питань організації управління виробництвом тощо. В роботі гуртка вихованці навчалися також написанню літературних творів (нарисів, оповідань, віршів).

Науково-теоретична спадщина А.С. Макаренка, як і вся його педагогічна діяльність, пронизані глибокою вірою у великі можливості вихованців. Він завжди виходив з того, що педагогіка повинна орієнтуватися не на негативні, а на позитивні риси особистості. Великий педагог вважав, що людина не може бути вихованою тільки шляхом безпосереднього впливу на неї іншої людини, якими б властивостями ця людина не володіла. Виховання – це соціальний процес у самому широкому розумінні слова. На жаль, проголошуючи, що виховання – суспільне явище, радянська педагогіка насправді підмінювала урахування суспільних закономірностей ідеологічними установками, й природно, що за таких умов її найменше цікавили події, які відбувалися в світі, в суспільстві, в державі. Певна річ, долати ці негативи Антону Семеновичу Макаренку не вдавалося. Тому сьогоднішні провали у вихованні – це багато в чому й розплата за небажання знати те, що відбувається в суспільстві.

Один із головних “секретів” успіху А.С. Макаренка полягає в тому, що він здійснив конкретний синтез педагогіки з рядом інших суміжних наук, застосовував по-новому й творчо конкретизував у повній відповідності з новими історичними умовами ряд філософських, соціально-політичних, педагогічних, психологічних, етичних, естетичних, економічних ідей, принципів, понять, категорій і сам увів ряд принципово нових педагогічних принципів і понять. Причому всі ці принципи й поняття аж ніяк не ізольовані один від одного, а утворюють складні, цілісні, розгорнуті системи й групи, системи систем.

Так одержали історико-педагогічну конкретизацію, нове творче осмислення, розширили свої рамки й збагатили зміст філософські діалектико-матеріалістичні категорії: рух, розвиток, процес, середовище, якість, міра, властивість, зв'язок, взаємовплив, теорія, практика, свідомість, поведінка, ціле, частина, засіб, мета, виховання, діяльність, суспільство, особистість, колектив та ряд інших.

Були виведені вперше або істотно вдосконалені (перетворені) поняття системи “логіка” (наприклад, логіка дисципліни, логіка підпорядкування та логіка подолання і т.п.), системи “колектив” (первинний і загальний, цілісний і дифузний, керований і керуючий, організація і роздіблення – структура колективу, центри колективу), системи “лінія” (лінія дії, перспективні лінії, лінії паралельної дії), системи понять (“гра”, “ризик”, “стиль”, “інструментовка”, “тон”, “характер”), зблизилися поняття “педагогічний розрахунок” і “госпрозрахунок” та ін. На жаль, цей надзвичайно багатий категоріально-концептуальний апарат (за кожною категорією – своя проблема), незважаючи на велику кількість дисертацій на макаренківську тему, ще надзвичайно мало досліджений по суті й особливо в своїй сутності, внутрішній єдності, - як органічна система, що становить одну з найважливіших особливостей всього вчення видатного українського педагога, джерело життєвої невмирущої сили спадщини А.С. Макаренка.

Таким чином, як бачимо, великий український педагог А.С. Макаренко у своїй науково-педагогічній і практичній діяльності не просто “ліпив із своїх вихованців що завгодно” (як стверджують деякі сучасні заперечувачі його наукових і практичних здобутків), а саме формував усебічно розвинену особистість, справжнього громадянина-трудівника, борця за свій народ, Батьківщину. Й це підтвердили своєю майбутньою трудовою діяльністю та бойовими зверненнями в роки Великої Вітчизняної війни і в повоєнний період його вихованці.

Ми розуміємо, що педагогічні експерименти А.С. Макаренка були обмежені рамками історичних можливостей соціалістичного суспільства тих років, він дещо недооцінював можливості сімейного виховання в однодітних сім'ях, дещо перебільшував роль інтернатної (закритої) форми суспільного виховання. Але він усе своє життя перебував у пошуку, й цей пошук нерідко приводив до педагогічних відкриттів.

Із 1991 року в нашій країні функціонує міжнародна Макаренківська Асоціація, яка об'єднує вчених з 17 країн світу. Саме завдяки вченим – членам цієї Асоціації (в першу чергу пошуковій роботі вчених України, Росії, Німеччини, Польщі, Чехії та деяких інших дослідників), накопичено чимало матеріалу про життя й творчість А.С. Макаренка, що значно розширило наші уявлення про своєрідність його особистості, його концепцію виховання. Чималий вклад зробили сучасні дослідники й у питання деідеологізації педагогічного доробку А.С. Макаренка, що помітно впливає на ставлення в світі до його спадщини. Свідченням цього є хоча б і те, що за кількістю публікацій, присвячених його педагогічній спадщині, жоден педагог світу не може з ним порівнятися. Недаремно німецький професор В. Зюнкель зауважив, що оригінальність вкладу А.С. Макаренка у світову педагогіку можна порівняти з теорією відносності Ейнштейна. Стаття про Макаренка включена у Всесвітню теорію виховання (Париж, 1981), у Міжнародну педагогічну енциклопедію.

Нині на перше місце у вивченні педагогічної спадщини А.С. Макаренка все більше і більше виноситься осмислення і розкриття сутності макаренківського гуманізму, з'ясування результативності його діяльності через аналіз гуманістичної сутності всіх складових його системи. Гадаємо, що й у наші дні будуть повністю зняті звинувачення на адресу видатного педагога щодо ролі колективу в становленні особистості, бо саме колектив завжди розглядався і розглядається і як середовище соціалізації особистості, і як сфера її самореалізації.

Педагогічна спадщина А.С. Макаренка, його погляди на визначення суті й характеру виховання, на визначення мети й засобів виховання є актуальними і для сьогодення. У міжнародному обширі великий педагог розглядається як педагог-новатор ХХ століття, діяльність і педагогічні погляди якого справили значний вплив на становлення і розвиток виховних систем у різних країнах світу. Значущість його досвіду й створення системи виховання підростаючого покоління, що ґрунтується на принципах справжнього гуманізму, соціальної рівності та свободи особистості, виходять за межі 20-30-х років нашого століття. Антон Семенович Макаренко створив нову філософію виховання, орієнтовану на олюднення як власне процесу виховання, його середовища, так і суб'єктів виховання – вихованців і вихователів.

Педагогічна спадщина класика української педагогіки А.С. Макаренка – невмируща.

1. Закон України “Про освіту” // Голос України, 1996, 25 квітня.
2. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. – К., 1996.
3. Ушинский К.Д. Рідне слово // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. – К.: Радянська школа, 1961.
4. Макаренко А.С. О воспитании. – М.: Политиздат, 1990.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т.8
6. Методика виховної роботи. – К.: Радянська школа, 1990.

Іванченко Анатолій Васильевич – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я. Франка.

Наукові інтереси:

- формування наукового світогляду учнівської молоді;
- технологія вивчення педагогічних дисциплін у вузі.